

С.О. ВЕРБИЧ
(Київ)

**І.-Є. *SER-, *SREU- / *SRŪ- ‘ТЕКТИ, СТРУМУВАТИ’
ТА ЇХ ВІДБИТТЯ В ГІДРОНІМІЇ БАСЕЙНУ ДНІСТРА**

УДК 81.373.611: 81.373.21

Вербич С.О. І.-є. *ser-, *sreu- / *srŭ- ‘текти, струмувати’ та їх відбиття в гідронімії басейну Дністра; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 36; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено етимологічній інтерпретації гідронімів *Сербин* (*Сербень*), *Серет*, *Стрий*, *Струпа*, *Струга*, запропоновано огляд різних версій щодо походження більшості з них, обґрунтовано їхню слов'янську належність з урахуванням нового фактичного матеріалу.

Ключові слова: апелятив, гідронім, етимологія.

Resume. The article is devoted the etymologic interpretation of the *Сербин* (*Сербень*), *Серет*, *Стрий*, *Струпа*, *Струга* hydronyms. The autor proposies reiew of the etymologic versions on these ones majority and substantiating its Slavic origing on the new facts basis.

Key words: apellative, hydronym, etymology.

Загальновідомо, що Дністер разом зі своїми численними притоками – це основна водна артерія Східних Карпат. З його басейном у цьому регіоні пов'язані розселення й життя людей із найдавніших часів, їхні зв'язки з населенням Центральної Європи [11, с. 75]. З-поміж назв гідрооб'єктів цього терену основну частину становлять питомі утворення, відбиваючи діалектну градацію мови в різні часові періоди її розвитку [24, с. 10]. У сфері нашої уваги гідроніми, в основі яких і.-є. корені *ser-, *sreu- / *srŭ- ‘текти, струмувати’.

Сербин – пот., п. Ворони п. Бистриці-Надвірнянської п. Бистриці п. Дністра; між рр. Полинський і Рокитна; варіанти *Сербень*, *Holiczanka* (СГУ 495), *Holizanka* (SG X, 436). Авторитетне польське джерело (SG) подає цей гідронім не як оригінальний, а як варіантний до назви пот. *Голишанка* (SG X, 436). І справді, в “Словникові гідронімів України” знаходимо цю назву з аналогічною локалізацією, однак як варіантний тут значиться не гідронім *Сербин*, а *Сербень* (СГУ 145). Варіантність ще не означає пізнього характеру тієї чи іншої назви. Зокрема, в нашому разі первинним у минулому можна припускати і *Сербин*, *Сербень*, оскільки *Голишанка* – це пізнє утворення із суф. -ка від певного **Голишани* < *голишани*, пов'язаного, імовірно, з оронімом *Голеше* (пол. *Holesze*) – гірське пасмо в колишньому Долинськ. пов. (SG III, с. 100-101; 1, с. 95). Нас цікавить постання назви

Сербин / Сербень. Важливо з'ясувати, яка з двох форм первинна. Білоруська дослідниця Р.М. Козлова аналізує варіанти *Сербин / Сербень* як дві окремі назви, пропонуючи для них дві окремі праформи – **Sьrbinь / *Sьrbenь* [6, с. 67-68], з чим, зрозуміло, важко погодитися. Щодо первинності варіанта *Сербин* чи *Сербень*, то таким міг бути як перший, так і другий. У разі первинного *Сербин* (очевидно, первісно назва-словосполучення *Сербин Потік*) – це виразний посесив із суф. *-ин* від антропоніма *Сєрба* (Редько II, с. 946). Щодо аналогів пор. чеськ. ойконім *Srbin* < антропоніма *Srba* [26, IV, с. 151-152]. Такі назви широкозасвідчені в різних регіонах Славії, зокрема і в бас. Дністра (в межах України) – *Свистунів, Терптів, Фердинандів* та ін. (СГУ 491, 562, 583). Проте первинним міг бути і варіант *Сербень* – лексико-семантичний дериват від незасвідченого географічного номена **сербень* – похідний із суф. *-ень* від *сєрбати* (укр. діал. *сєрбати* ‘хлебтати, пити’ (Желеховський II, 860; Онишкевич 2, с. 210)). Словотвірна модель із суф. *-ень* сягає праслов'янського періоду, пор., наприклад, псл. **речень* ‘печене мясо’, **studень* ‘холодна пора’ [28, с. 1, 128]. Це дозволяє реконструювати псл. **sьrbenь* (< **sьrbati* [2, с. 67]) або **sьrbenь* (< **sьrbati* [6, с. 70]), пов'язаних із **sьrb-* чи **sьrb-*; на підтримку базового **sьrb-* свідчать лит. *surbti, surbiu, surbiaiū* ‘хлебтати’, лтс. *surbt* ‘т. с.’, лат. *sorbeō, -ēre* ‘т. с.’. (Фасмер III, с. 604). З погляду мотивації семантики гідронімооснови назва *Сербень* могла характеризувати потік із специфічними акустичними особливостями течії. На це, імовірно, вказує гідрографічна локалізація об'єкта починається з підніжжя гори Гвізд (SG III, с. 101). Як відомо, гірські потоки характеризуються різноманітними звуковими особливостями течії, пор., наприклад, *Дзвиняч, Шум'яч* тощо.

Serēt – р., л. Дністра, поч. у с. Серетець Зборівськ. р-ну; тече в нп Заложці того ж р-ну, Тернопіль, Теребовля, Чортків; гирло в с. Городок Заліщицьк. р-ну Тернопільськ. обл. (V ст. до н. е. ‘Αραροζ; II ст. до н. е. ‘Ερασοζ; X ст. н. е. Σερετοζ; 1144 р. *Сереть*; 1153 р. *Сьртъ*; СГУ 498). Гідронімні паралелі засвідчені в бас. Горині й Дунаю (СГУ 498). Етимологія назви має багату історію: 1. Гідронім споріднений із санскр. *saraswati* ‘багатий на воду’ [29, с. 264]. 2. Давній гідронім, в основі якого і.-е. **ser-* текти [27, с. 22]. 3. Дослов'янський гідронім, що має відповідники в східнобалканській топонімії, наприклад: румун. *Siretul*, макед. *Серта* [17, 219]. 4. Середньоаддністрянська назва пов'язана з фрак. *Seret* у Румунії [25, 82], пор. також. фрак. Σερετοζ [16, с. 50]. 5. Буковинський гідронім *Серет* – релікт дослов'янського субстрату, результат скіфського (сарматського) переосмислення фрак. Σερετοζ [3, с. 182-183; 4, с. 10-11]. 6. Праслов'янська назва, на що вказує форма Σερετοζ, що передає

східнослов'янське повноголосся; похідна від псл. **sertь* [20, с. 239-240]. 7. Індоевропеїзм, що сягає базового **seret-* < і.-е. **ser-* 'текти, струмувати' + суф. *-et(h)-* [18, с. 46]. 8. Праслов'янський гідронім < **Sьrtь* < **sьrtь* (*Серет* – варіант із вторинним повноголоссям) [6, с. 72]. Як бачимо, з переліку наведених етимологічних версій, тлумачення походження назви *Серет* і сьогодні неостаточне. Головною проблемою, на нашу думку, є протистояння двох однаково імовірних версій етимології гідроніма – фракійської і слов'янської. На користь першої вказує формальна структура назви – і.-е. корінь **ser-* і фрак. суф. *-et-*, який можна виокремити в багатьох фрак. топонімах: *Kabaletus, Persyetus, Piretis* [16, с. 50]. У такому разі назву Σερετοζ слід кваліфікувати як Σερ-ετ-οζ. Відповідно в такій структурі назви не йдеться про східнослов'янське повноголосся. З іншого боку, гідронім *Серет* можна не менш переконливо тлумачити і як слов'янський **Sertь*, на що досить аргументовано вказує В.П. Шульгач. Вважаємо, що на підтвердження цієї версії може свідчити також слов'янська етимологія численних споріднених назв у різних регіонах Славії: рос. гідронім *Сертъ* (Большая и Малая), блр. *Сорта* (бас. Німану), болг. *Сърта* < **Sьrtь* [6, с. 77].

Сорока – р., п. Смотричу л. Дністра; нп Радковиця Городоцьк. р-ну та Кривачинці Волочиск. р-ну Хмельницьк. обл. (СГУ 521). У межах України схожі назви відзначені в бас. Зх. і Пд. Бугу, Десни, Припять (СГУ 521). Гідронім не має однозначної етимології. Л.Т. Масенко вважає його етимологічно незрозумілою назвою [9, с. 79]. В.В. Лучик пов'язує назву з псл. **sorka* 'сорочка' й реконструює семантику *'та, що обгортає, обвиває, обкутає певний об'єкт' [8, с. 162]. Гідронім можна трактувати і як переосмислення назви птаха *сорока* – *'мілка, не глибока річка' ~ метафорично 'така, яку можуть перейти сороки'. Пор. з цього приводу назву урочища *Soroczy Brod* поблизу Фастова (SG XI, с. 82). Цілком можливо, проте, що гідронім *Сорока* – це онімний релікт псл. **sorka* < і.-е. **ser-* 'текти, струмувати' в нормальному ступені, розширеного *k*-детермінативом. На підтримку такого припущення вказують споріднені назви, як-от: гідроніми рос. *Сорка* (Новгородщина; Р.М. Козлова зводить її до **sorьka* < **sor-ьka*), пол. *Sorka* (бас. Одеру) < **Sьrka*, пор. також гідроапелятиви: рос. діал. *сорка* 'місце злиття річок, потоків', серб. і хорв. *srkati* 'хлебтати, ковтати', чес. *srkati* 'т. с.', *srk* 'ковток', пол. *sarkać* 'хлебтати, ковтати' [6, с. 111-113]. Пор. ще структурно подібний гідронім *Сорога* (Росія) < **Sorga* < і.-е. **ser-* 'текти' [21, с. 259].

Стрий – р., п. Дністра; між рр. Кина й Бібрка; нп Верхнє Висоцьке, Турка, Ісаїв Турківськ. р-ну, Верхнє Синьовидне Сколівськ. р-ну; м. Стрий, гирло нижче м. Жидачів Львівськ. обл. (СГУ 533). Гідроніми аналогі

засвідчені в бас. Горині (СГУ 533) і Вісли (*Stryj*; HW 107). Назву кваліфікують як: 1. Давньослов'янський гідронім [14, с. 126], етимологічно споріднений із д.-рус. *спруя*, лит. *sraujos* 'швидкий (про течію)', *srauja upe* 'швидка річка' [12, с. 79; 13, с. 160, 165]. 2. Дослов'янську назву, похідну від іллір. **strū-* < і.-е. **srū-* 'текти' [17, с. 157]. 3. Гідронім, похідний від і.-е. **ser-* 'текти' зі вставним *t* на слов'янському ґрунті [22, с. 27]. 4. Слов'янізовану форму фрак. *Icmp* [4, 13; 5, 9]. 5. Слов'янську назву з праслов'янською архаїкою, що сягає праформи **Stryjь*, пов'язаної відношенням кореневої апофонії *ū.ou* зі **Struja* < і.-е. **srou-* / **sreu-* / **srū-* 'текти, струмувати' з *j*-детермінативом [20, с. 262]. Як бачимо, значна частина дослідників схиляється до слов'янської генези гідроніма *Спруй*. На підтримку існування в минулому гідроапелятива **stryjь* указують зафіксовані його апофонічні варіанти, як-от: рос. діал. *спруй* 'сніговий замет', блр. діал. *спруй* 'річище' [6, с. 214].

Спруна – р., л. Дністра; м. Зборів Тернопільськ. обл.; нп Золочівка Золочівськ. р-ну Львівськ. обл., Будилів Козівськ. р-ну, Золотники, Гайворонка, Вишнівчик Терехівськ. р-ну, Осівці, Переволка, Русилів, Дуліби, Скоморохи, Бучач Бучацьк. р-ну Тернопільськ. обл. (СГУ 533-544). Відповідники зафіксовані в інших регіонах України: р. *Спруна* в бас. Стиру [19, с. 79], Зх. Бугу (СГУ 534), а також у Польщі – р. *Струпа* в бас. Вісли (HW 124). Гідронім етимологізують або як неслов'янський, або як слов'янський: 1. Назва сягає іллір. **Strū-(a)-pā* < і.-е. **sreu-* 'текти' [17, с. 155-158]. 2. Індоевропеїзм з двома основами **ser-* текти в ступені редукції зі вставним *-t-* і **apa* 'вода' [22, с. 27] (але в такому разі гідронім мав би форму *Спрупа*. – С. В.). 3. Композит, у якому перший складник *Спру-* пов'язаний із гідронімом *Спруй*, а другий *-на* з д.-пруськ. *ape*, лит. *upe* [15, с. 57-58]. 4. Лексико-семантичний дериват від незасвідченого географічного номена псл. **stripa* < **stripati* < і.-е. *(*s*)*treip-* < **ster-* 'блукати, ганяти; струм' [19, с. 79-81]. Погоджуємося зі слов'янською генезою гідроніма *Спруна* (В.П. Петров слушно відзначав свого часу, що слов'янська належність гідронімів Верхньої Наддністрянщини з основою *спру-* очевидна [14, с. 126]), проте вважаємо, що структурно гідронім можна кваліфікувати інакше, а саме – як похідний від псл. **strypa* < і.-е. **strū-* 'текти, струмувати', розширеного *p*-детермінативом. На підтвердження такого пояснення вказує апофонічний варіант псл. **strupь*, який Л.В. Куркіна етимологізує на основі і.-е. **sreu-* 'текти' + *p*-розширювач [7, с. 27]. Таким чином, реконструйоване **strypa* позначало, імовірно, *'швидку течію', на підтримку чого вказує варіант пол. гідроніма *Струпа* – *Bystra*.

Спруга – рр.: 1) л. Стривігору л. Дністра; між рр. Рудний і Болохівка;

с. Пиняни Старосамбірськ. р-ну Львівськ. обл.; 2) п. Гупалівки; с. Грусятичі Жидачівськ. р-ну тієї самої обл.; 3) пр. Калюсу л. Дністра; нп Струга, Мала Стружка Новоушицьк. р-ну Хмельницьк. обл. (СГУ 534). Аналогічні гідроніми в межах України відзначені в бас. Десни та Прип'яті (СГУ 534-535), а також в інших регіонах Славії. Назва має прозору слов'янську етимологію – в її основі гідрографічний номен *struga* 'проточний рукав річки', 'потік', 'центральна течія річки' < *struga [20, с. 260] < і.-с. *sreu-gā [23, с. 3].

Етимологічна інтерпретація гідронімів *Сербень, Серет, Сокока, Стрий, Струпа, Струга* як таких, що сформувалися на праслов'янському ґрунті української мови, чітко кореспондується з висновками археологів останніх десятиріч ХХ ст. про те, що населення Верхньої Наддністрянщини, разом із суміжними районами Прикарпаття, Зх. Поділля й Волині, в I-II ст. н. е. становило єдине культурне ціле зі слов'янською домінантою [10, с. 146].

Скорочення

Желеховський – Желеховський Е., Недільський С. Малорусько-німецький словар. – Львів, 1886. – Т. I-II.

Марусенко – Марусенко Т.А. Матеріали к словарю украинских географических апелятивов (названия рельефов) // Полесье: Лингвистика. Археология. Топонимика. – М., 1968. – С. 206-255.

Онишкевич – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2-х ч. – К., 1984.

Редько – Редько Ю. Словник сучасних українських прізвищ. – Львів, 2007. – Т. I-II.

СГУ – Словник гідронімів України / Ред. кол.: А.П. Непокупний, К.К. Цілуйко, О.С. Стрижак. – К., 1979.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – М., 1964-1973. – Т. I-IV.

HW – Hydronimia Wisły. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym / Pod red. P. Zwolińskiego. – Wrocław etc., 1965.

SG – Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880-1902. – Т. I-XV.

Література

1. Габорак М. Назви гір і полонин Івано-Франківщини. Словник-довідник. – Вид. 2-е, доп., уточн. – Івано-Франківськ, 2008.

2. Горячева Т.В. Этимологические заметки // Этимология. 1985. – М., 1988. – С. 62-71.

3. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К., 1973.

4. Карпенко Ю.О. Фракійська гідронімія Українських Карпат // Щорічні записки з українського мовознавства. – Одеса, 1998. – Вип. 15. – С. 10-20.

5. Карпенко Ю.О. Іллірійська проблематика гідронімії Українських Карпат // Записки з українського мовознавства. – Одеса, 1999. – Вип. 8. – С. 9-16.